

G.M.NƏZƏROVA

təlim-tərbiyə işləri üzrə direktor müavini

e-mail: gunaynazarova93@gmail.com

:<https://orcid.org/0000-0001-6690-9805>

Bakı şəhəri Q.Abbasov adına 284 №-li tam orta məktəb

(Bakı şəh., Nizami ray., Aşıq Molla Cümə küç.)

10.62021/0026-0028.2025.2.384

YENİ TƏHSİL PARADİQMASI KONTEKSTİNDƏ ALİ TƏHSİLİN SOSİAL FUNKSİYALARI

Xülasə. Məqalədə yeni təhsil paradigmasına keçid kontekstində təhsilin sosial funksiyaları və inkişaf meylləri təhlil edilir.

Tədris fəaliyyətinin müasirləşdirilməsinin gələcək aktual və radikal istiqamətlərinin mahiyyəti, onların həyata keçirilməsində prioritet addımlar müəyyən edilir. Həmçinin müasir həyatın tələblərinə cavab verən distant təhsil faktiki təhsil funksiyalarını yerinə yetirməklə yanaşı, tələbələrin müstəqil axtarış fəaliyyətinin inkişafına, təhsilin reproduktiv metodundan biliklərinin yaradıcı inkişafına keçidi göstərilir.

Açar sözlər: ali təhsil, sosial funksiyalar, təhsil paradigması, modernləşmə, informasiya cəmiyyəti, fasiləsiz təhsil

Təhsil sosial-mədəni hadisə kimi mürəkkəb və çoxşaxəli bir hadisədir. Təhsil cəmiyyətin inkişaf amili kimi çıxış etməklə, eyni zamanda mədəniyyətin tərkib hissəsi olmaqla cəmiyyətin prioritetlərini əks etdirir və inkişafının müəyyən mərhələsində onun məqsəd və vəzifələri ilə müəyyən edilmiş funksiyaları yerinə yetirir.

Sosial institut kimi təhsil “toplanmış həyat təcrübəsinin gələcək nəsillərə ötürülməsinə cavabdeh olan, şəxsiyyətin formalaşması və sosial münasibətlərə uyğunlaşması prosesində böyük rol oynayan statuslar və rollar, normalar və dəyərlər, sosial təşkilatlar (məktəblər, universitetlər, akademiya) məcmusunu özündə birləşdirən sistemdir” [5, s.74].

Yeni təhsil paradigmasının formalaşması ali təhsilin mahiyyəti və funksiyaları haqqında anlayışı kökündən dəyişir. İlk növbədə, bu onun cəmiyyətdəki yeri və rolunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır, çünki təhsil institutu cəmiyyətdə baş verən bütün dəyişiklikləri qaçılmaz olaraq yaşayır.

Təhsil müəssisəsinin spesifik sosial statusu ilk növbədə cəmiyyətin intellektual, mənəvi fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Ali təhsilin funksiyası onun ali təhsil müəssisələrində tədris prosesinin təşkili standartlarının və formalarının direktiv xarakterində əks olunan məqsədləri ilə bağlıdır.

Təhsilin ənənəvi funksiyaları arasında, bir qayda olaraq, ideoloji, mənəvi, intellektual, ictimai-siyasi, sosial nəzarət və seçim, sosial təcrübənin və tarixi davamlılığın bərpası və s. adlarını qeyd etmək olar. Bu gün ali təhsil sisteminin bütün bu funksiyaları yerinə yetirməsi ziddiyyətlidir ki, bu da sosial-iqtisadi şəraitin yaratdığı sosial istiqamətlərin və prioritetlərin dəyişməsi kimi qəbul edilir.

Təhsil cəmiyyətin sosial strukturu ilə bağlı bir sıra mühüm funksiyaları, məsələn, fərdlərin mütəşəkkil sosiallaşması yolu ilə cəmiyyətin homogenləşdirilməsi funksiyasını yerinə yetirir. Təhsil strategiyalarının formalaşması müxtəlif səviyyəli bütün subyektlərin təhsil proseslərinə praktiki cəlb edilməsi və təhsilə xüsusi dəyər münasibəti ilə bağlıdır. Ən barizindən biri həmişə fərdləri daha mürəkkəb iş növlərinə, daha yüksək gəlirlərə və nüfuza aparan, adətən yüksələn sosial hərəkətililiyin aktivləşdirilməsi funksiyası olmuşdur.

Təhsilin funksiyalarının məzmunu: təhsilin funksiyaları tərcümə (bilik və təcrübənin nəşildən-nəslə ötürülməsi), dəyər yönümlü, humanist, adaptivdir. Aşağıdakı təhsil funksiyaları fərqləndirilir: sosial (cəmiyyətin sosial strukturunun təkrar istehsalı), peşəkar (cəmiyyət üzvlərinin peşə vəzifələrini yerinə yetirməyə hazırlanması), humanist (bilik və mədəniyyətin yeni nəsillərə ötürülməsi), ideoloji (ideoloji oriyentasiyanın formalaşdırılması), əxlaq normalarının mənimsənilməsinə yönəlmiş əxlaqi və siyasi mədəniyyətin tərbiyəsindən ibarət olan siyasi olanı da ayırmaq olar.

Təhsilin əsas funksiyalarını sosial-mədəni, o cümlədən cəmiyyətin mədəniyyətinin inkişafı, humanist, sosial nəzarət, mədəniyyətin cəmiyyətdə yayılması və inkişafı, mədəniyyət sahəsində innovasiyalar, təhsilin formalaşması və ya təkrar istehsalı, cəmiyyətin intellektual, elmi, texniki və insan potensialının formalaşması və davamlı inkişafını təmin edir.

Uzun müddət üstünlük təşkil edən klassik təhsil paradigması, bildiyiniz kimi, çox konkret həcmli və müəyyən sərhədləri olan hazır biliklərin tədris subyektindən tədris olunan obyektdə ötürülməsinə əsaslanır. Bu model cəmiyyətin sənaye inkişafı mərhələsində formalaşmış və onun ehtiyaclarını, prioritetlərini kifayət qədər tam əks etdirmişdir. Beləliklə, klassik paradigmanın əsas funksiyası ciddi şəkildə müəyyən edilmiş funksiyaları yerinə yetirə bilən mütəxəssis hazırlamaq idi.

İnformasiya cəmiyyəti özünəməxsus dəyərləri ilə fərdin və insan sağlamlığının daxili dəyərini təsdiq edən, əl əməyindən azad olmaq üçün geniş imkanlar yaradan, keyfiyyətcə yeni – postindustrial inkişaf mərhələsinə keçdi. Əgər klassik (ənənəvi) təhsil modeli əməyin və kütləvi istehsalın konveyer təşkili prinsiplərini əks etdirsə, o zaman yeni təhsil paradigmasına keçmək zərurəti yaranır.

Əvvəla, təhsilin məqsədi dəyişir, bu, indi biliyin ötürülməsi və onun hazır formada istifadəsi deyil, fərdin inkişafı, təkmilləşməsi və özünü həyata keçirməsi üçün şəraitin təmin edilməsidir. İnsanın öz müqəddəratını təyin etmə şərtləri daimi və məlum sayıla bilməz, onlar getdikcə elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında cəmiyyətdə baş verən sosial dəyişikliklər, eləcə də qloballaşma və informasiyalaşma proseslərinin təsiri ilə əlaqələndirilir. Təhsil getdikcə özünü nütəhsilə təhsilə çevriləcək. Təhsil müəssisələrinin əsas vəzifəsi fərdin özünü-təhsil və özünü inkişaf etdirməsi, qarşılıqlı təhsil üçün ən əlverişli şərait yaratmaqdır.

Postindustrial cəmiyyətin formalaşması “yaradıcı şəxsiyyət” üçün yeni sosial nizam formalaşdırır. Bu kontekstdə yaradıcılıq düzgün məlumatı, problemlərin həlli üçün düzgün alqoritmləri tapmağı, düzgün qərarlar qəbul etməyi və s. keçmişə deyil, gələcəyə yönəlməli olan mürəkkəb sistem və bilik kimi insana münasibətin dəyişməsi yeni təhsil paradigmasında təlim obyekti (pedaqoji təsirdən) şagird idrak fəaliyyətinin subyektinə çevrilir, subyekt-obyekt münasibətlərindən təlim prosesi isə iki subyektin (müəllim və şagirdin) bərabərhüquqlu əməkdaşlığı kimi subyekt-subyekt qarşılıqlı əlaqəsinə çevrilir.

Müasir təhsil sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərinə sosial funksiyalar humanistləşdirmə, informasiyalaşdırma, ekolojiləşdirmə və s. aiddir. Bu baxımdan fasiləsiz təhsilə, əlavə ali təhsildən istifadəyə, çevik təhsil formalarının, distant texnologiyaların inkişafına diqqətin yönəldilməsi, o cümlədən tələbələr üçün təhsil prosesinin planlaşdırılması, fərdi alqoritmlərin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Demək olar ki, distant texnologiyalar getdikcə inkişaf edərək, öz imkanlarını genişləndirir və bu da onun təhsil sistemində necə əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Distant təhsil fərdi təlim texnologiyası olmaqla həm də tələbələrin interaktiv texnotronik təlim mühitinə daxil olmasına öz töhfəsini verir ki, bu da öz növbəsində tələbə nəzarətini, tədris prosesinin fərdi planlaşdırılmasını və məsafədən sınaqdan keçirilməsini təmin edir.

Müasir həyatın tələblərinə cavab verən distant təhsil faktiki təhsil funksiyalarını yerinə yetirməklə yanaşı, tələbələrin müstəqil axtarış fəaliyyətinin inkişafına və təhsilin reproduktiv metodundan tələbələrin biliklərinin yaradıcı inkişafına keçidə kömək edir. O həm də nəqliy-

yat xərclərini, tədris prosesinin təşkili xərclərini, həmçinin vaxta qənaət və digər fəaliyyətlərlə birləşdirmək imkanlarını nəzərə alaraq bir sıra sosial-iqtisadi funksiyaları yerinə yetirir.

Beləliklə, ali təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi onun statusunun dəyişməsinə nəzərdə tutur, işçi qüvvəsinin keyfiyyətinə, onun təhsil, peşə və ixtisas səviyyəsinə yeni tələblər qoyur. Təhsil istehlakçı və müvafiq xidmətlərin satıcısı arasında qarşılıqlı əlaqə sahəsinə çevrilir.

Təhsil daim zamanla inkişaf edir, müxtəlif temporal təbəqələri daxilən sintez edir, tarixi yaddaşı bu günlə əlaqələndirir, dəyişməz olaraq sabaha diqqət yetirir. Təربiyə prosessualdır, o, “insan hadisəliliyinin xüsusiyyətlərini daşıyır, öz funksiyalarından birini – onun hər bir iştirakçısının varlığı və ümumi hadisəliliyin qurulması ilə xarakterizə olunan ümumi məkanda nəsillərin əlaqəsini həyata keçirir” [6, s.54].

Təhsilin yeni, alternativ formalarının axtarışı və iqtisadi ehtiyaclara yönəldilməsi, elmi-texniki və sosial tərəqqinin əldə edilməsi institusional funksiyaların qaçılmaz genişlənməsi ilə müşayiət olunur. Təhsil institutunun müasirləşməsinin və funksiyalarının genişlənməsinin ən parlaq təzahürü onun müxtəlifliyidir.

Sosial və mədəni dəyişikliklər gələcək ömür boyu təhsil üçün bilik bazası yaradır. Müasir təhsilin humanist, şəxsiyyətyönümlüyü onun çeviklik və dinamizm kimi xüsusiyyətlərini artırır.

Sosial sistem kimi təhsil diferensiaslaşdırılmış və dəyişməyə açıq təhsil xidmətləri sferasına çevrilir, hər bir şəxsə təhsil ehtiyaclarına və qabiliyyətlərinə uyğun olaraq “fərdi təhsil trayektoriyası” təqdim edilir.

Müasir dünyada təhsil yüksək sosial dəyərə malik sosial əhəmiyyətli sahə kimi başa düşülür. Təhsil cəmiyyətin əxlaqi, intellektual, elmi, mədəni, iqtisadi potensialının inkişafına kömək edən müəyyən mədəni mühit yaradır.

Öz mahiyyətində təhsil sahəsi mühafizəkardır, çünki onun əsas funksiyası toplanmış bilik və təcrübəni ötürməkdir. Eyni zamanda, bu tarixi inkişaf mərhələsinin tələbləri nəzərə alınmaqla, müvafiq dünyagörüşünün formalaşdırılması, şəxsiyyətin peşə fəaliyyətinə və həyata hazırlanması üçün təhsilin məqsədləri, metodları və məzmunu müasir elmi nailiyyətlərə əsaslanmalıdır.

Yeni düşüncə paradigmasının formalaşması təhsildə dəyərlərin yenidən qiymətləndirilməsinə kömək edir, bunlar arasında məqsədlərinin dəyişdirilməsi, konkret insanların ehtiyaclarına yönəldilməsi var. Bu özünü daha çox ali təhsildə göstərir. Təhsil institutu cəmiyyətin dinamikasını izləyir və bu, prinsipial olaraq yeni problemlərin yaranmasına səbəb olur. Eyni zamanda, təhsil sahəsində onun məzmunu və metodları, mövcud ənənələr, günün tələbləri, ilk növbədə, universitet təhsilində ümumi mədəni xarakter daşıyır və onun dəyərlərinin, mənalarının və məqsədlərində özünü göstərir [7, s.68].

Yeni təhsil paradigması davamlı təhsil və özünü-təhsil üçün motivasiya yaratmağa yönəlib, istedadların aşkar edilməsi və inkişafı, məlumatların axtarışı və sistemləşdirilməsi bacarığı, qarşılıqlı anlaşıma və kommunikativ bacarıqların öyrədilməsi, qeyri-müəyyənlik şəraitində hərəkət etmək bacarığı və s.. Müasir təhsil kəmiyyət və keyfiyyətə təkmilləşmə qabiliyyəti, sosial çağırışlara, cəmiyyətin və fərdin ehtiyaclarına adekvat cavab vermək qabiliyyəti ilə xarakterizə edilməlidir.

Yeni paradigmanın formalaşması tarixən uzun və mübahisəli prosesdir. Əsas ziddiyyətlər birbaşa vərəsəlik mexanizmi və keçmiş sosial təcrübənin sonrakı nəsillərə ötürülməsinin dominant ənənəvi yolu ilə bağlıdır. Xüsusi əhəmiyyət kəsb edən paradigmanın dəyişməsinin sosial-mədəni mexanizmdir ki, bu da onu sosial təcrübələrin təkamülü əsasında həyata keçirməyə imkan verir.

Beləliklə, müasir ali təhsilin funksional mahiyyətini müxtəlif aspektlərdə başa düşmək olar: gənc nəslin sosiallaşması institutu kimi; ictimai xidmət sektoru kimi; cəmiyyətin inkişafı üçün resurs potensialı kimi; ictimai quruluşun təkrar istehsalı mexanizmi kimi və s.

Nəticə. Təhsildə modernləşmə prosesləri cəmiyyət tiplərinin dəyişməsi, elmi paradigmalardan, mədəni dəyərlərin və dəyər oriyentasiyalarının dəyişməsi ilə əlaqədardır. Müasir təhsilin mühüm istiqamətlərindən biri onun məqsədlərinin dəyişdirilməsi, fərdin ehtiyaclarını ödəmək üçün yenidən istiqamətləndirilməsidir. Əvvəldən təhsilə xas olan ənənəvi funksiyaların qorunub saxlanması ilə yanaşı, sürətlə baş verən sosial dəyişikliklər kontekstində şəxsiyyətin sosial-mədəni uyğunlaşması funksiyası prioritet istiqamətə çevrilir.

Müasir təhsil konsepsiyasında təhsilin dəyərləri xarici məqsədlərlə deyil, subyektin ehtiyacları ilə müəyyən edilir. Buna görə də təhsilin əsas funksiyası sosial intellektin bərpası funksiyası olmuşdur və qalır, onun formalaşması təlim vasitəsilə biliklərin yayılması və fərdlərə idrak bacarıqlarının aşılması, inkişafın intellektual dəstəyi ilə şəxsiyyətin inkişafıdır.

Məqalənin elmi yeniliyi: Yeni təhsil paradigmasının formalaşması kontekstində təhsilin sosial funksiyalarının xüsusiyyətləri müəyyən edilir.

Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti: Gələcək tədqiqatların perspektivlərinə belə dəyişikliklərin dinamikasının tədqiqi, müasir ali təhsil sisteminin müəllimlər tərəfindən qiymətləndirilməsinin öyrənilməsi, sistemdəki disfunksiyaların səbəblərinin müəyyən edilməsi, rəqəmsal cəmiyyətdə təhsil prosesinin təşkilinin optimal yollarının tapılması daxildir.

Məqalənin tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təhsil müəssisələrində yeni təhsil paradigmasının formalaşması və inkişafına yönəlmiş təcrübələrin ətraflı öyrənilməsi tətbiq olunan problemlərin həllinə kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Məmmədova, E.B. Sosial işin iqtisadi əsaslar. Dərs vəsaiti / E.B.Məmmədova, – Bakı, –2024, – 762s.
2. Məmmədov, R. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi / R. Məmmədov, – Bakı: Müəllim, –2010. – 170 s.
3. Nəzərov, M.H. Təhsil fəlsəfəsi. Dərs vəsaiti / M.H.Nəzərov, – Bakı, – 2022. – 496 s.
4. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2009). – Bakı: Bakı Çap Evi, – 2012. – 64 s.
5. Агапов, П.В. Образование. Социологическая энциклопедия / П.В.Агапов, – М.: Мысль, – 2003. – Т.2. – 863 с.
6. Мухамед, Т.В. Основные функции образования в современной системе культуры / Т.В.Мухамед // Культура и образование: научно-информационный журнал вузов культуры и искусств. – 2015. – № 2 (17).
7. Козлов, И.И. Функции и дисфункции вузов в образовательной корпорации и ценности студентов / И.И.Козлов // Известия высших учебных заведений. – Поволжье: Общественные науки. – 2014, № 1 (29) – 352с.

G.M.Nazarova

Social Functions of Higher Education in the Context of a New Educational Paradigm

Summary

The article analyzes the social functions and development trends of education in the context of the transition to a new educational paradigm.

The essence of the future current and radical directions of modernization of educational activities and priority steps in their implementation are determined. Also, distance education, which meets the requirements of modern life, along with fulfilling the actual educational functions, shows the development of independent search activities of students and the transition from the reproductive method of education to the creative development of students' knowledge.

Keywords: higher education, social functions, educational paradigm, modernization, information society, lifelong learning

Г.М.Назарова

**Социальные функции высшего образования
в контексте новой образовательной парадигмы**
Резюме

В статье анализируются социальные функции и тенденции развития образования в условиях перехода к новой образовательной парадигме.

Определена сущность будущих актуальных и радикальных направлений модернизации образовательной деятельности и первоочередные шаги по их реализации. Также дистанционное образование, отвечающее требованиям современной жизни, не только выполняет собственно образовательные функции, но и демонстрирует развитие самостоятельной поисковой деятельности обучающихся и переход от репродуктивного метода обучения к творческому развитию знаний обучающихся.

Ключевые слова: *высшее образование, социальные функции, образовательная парадигма, модернизация, информационное общество, непрерывное обучение*

Rəyçi: p.ü.f.d., prof. İ.N.İsayev

Redaksiyaya daxil olub: 24.04.2025